

فصل دوم

جغرافیای انسانی استان خراسان جنوبی

درس ششم تقسیمات سیاسی استان

استان خراسان جنوبی، در سال ۱۳۸۳ از استان خراسان جدا شد. براساس آخرین تقسیمات سیاسی، این استان دارای هشت شهرستان، ۲۰ بخش، ۲۵ شهر، ۵۱ دهستان و ۲۸۷۲ آبادی است.

* به نقشه تقسیمات سیاسی استان خراسان جنوبی نگاه کنید و موقعیت شهرستان محل سکونت خود را مشخص کنید.

شکل ۱-۶- نقشه تقسیمات سیاسی استان خراسان جنوبی

جدول ۱-۶- تقسیمات سیاسی استان خراسان جنوبی

استان	شهرستان	بخش	دهستان	شهر
خراسان جنوبی	بشرویه	مرکزی ارسک	علی جمال، کرند، ارسک، رقه	بشرویه، ارسک
	بیرجند	مرکزی خوسف	القورات، باقران، شاخات، شاخن، فشارود، کاهسنگ، پراکوه، قلعه زری، خوسف، جلگه ماژان	بیرجند، محمدشهر، خوسف
	درمیان	مرکزی گزیک قهستان	درمیان، میاندشت، فخرود، قهستان، طبس مسینا، گزیک	اسدیه، قهستان، گزیک، طبس مسینا
	سرایان	آیسک سه قلعه	آیسک، مصعبی، دوکوهه، سه قلعه	سرایان، سه قلعه، آیسک
	سریشه	مرکزی درح مود	لانو، غیناب، مود، نهارجان، درح، مومن آباد	سریشه، مود
	فردوس	مرکزی	حومه، برون، باغستان	فردوس، اسلامیه
	قاینات	مرکزی زهان زیرکوه سده نیمبلوک	پیشکوه، مهبیار، قائن، زهان، افین، پترگان، نیمبلوک، شاسکوه، آفریز، پسکوه، سده، کرغند، زیرکوه	قاین، اسفدن، زهان، حاجی آباد، آرن شهر، نیمبلوک، خضری دشت بیاض
	نهبندان	مرکزی شوسف	بندان، عربخانه، نه، شوسف، میغان	نهبندان، شوسف

شکل ۲-۶- نقشه تقسیمات سیاسی خراسان جنوبی

وجه تسمیه خراسان جنوبی

خراسان: ریشه این اسم خور آسان است به معنی سرزمین خورشید، جایی که خورشید طلوع می کند و خراسان مخفف خور آسان است.

جنوبی: موقعیت جغرافیایی این استان، نسبت به خراسان بزرگ را بیان می کند.

تاریخچه خراسان جنوبی: خراسان جنوبی بخشی از سرزمین قهستان کهن است. قهستان (مغرب کوهستان) در گذشته به ولایات جنوب خراسان اطلاق می شد، که از شمال شرق تا هرات و از غرب و جنوب تا کویر لوت و سیستان امتداد داشت و مرکز آن (قاین) بود. در روایات اساطیری بنای قهستان را به سام ابن نریمان نسبت داده اند و آن را بخشی از قلمرو فریدون پیشدادی می دانند. در این منطقه روستاهایی با نام های سلم آباد، فریدون، گیو و... وجود دارند که مؤید این روایات اند. براساس کتیبه های به جا مانده از دوره هخامنشی و به گفته بعضی از مورخان یونانی، قهستان سکونتگاه قوم ساگارت، از اقوام آریایی بود. هرودوت مورخ یونانی می نویسد: آنها در ردیف اقوام شرقی هستند و از سکنه ساتراپ چهاردهم هخامنشیان به شمار می روند. صفویان، باعث رونق و گسترش تجارت در این منطقه شدند و همچنین امنیت نسبتاً پایداری را ایجاد کردند. در آن زمان بیرجند، که قصبه ای بیش نبود، به عنوان حاکم نشین قاینات برگزیده شد و خاندان علم که خود را به حازم بن خزیمه منتسب می کردند، در رأس آن قرار گرفتند و بعدها در کلیه تحولات منطقه شرقی و جنوب شرقی ایران نقش فعالی را ایفا نمودند. خراسان جنوبی تا ۱۳۸۳ خورشیدی، بخشی از استان پهناور خراسان بود.

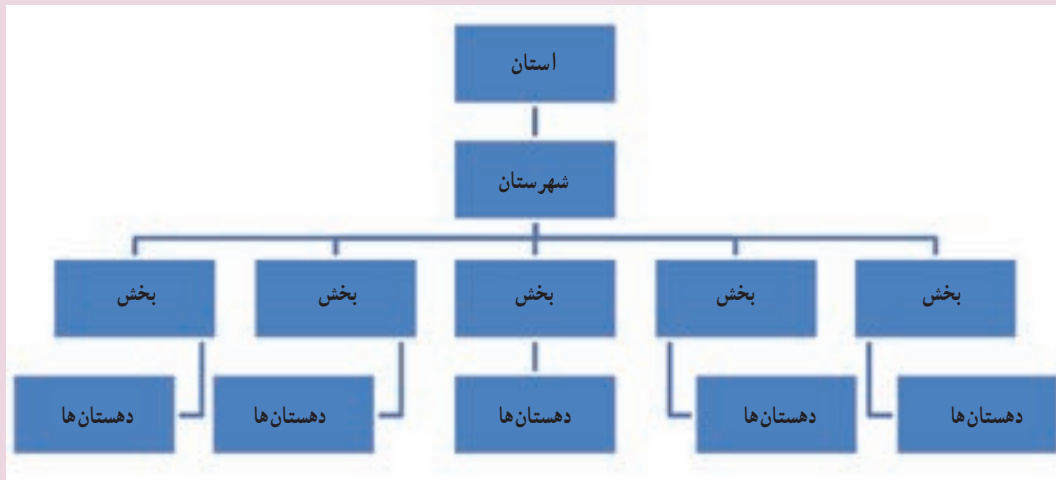

شکل ۳-۶- نقشه تاریخی خراسان بزرگ

فعالیت گروهی ۱-۶ ✓

۱- با استفاده از نقشه و جدول تقسیمات سیاسی، نمودار تقسیمات سیاسی شهرستان محل زندگی خودتان را کامل کنید.

۲- در نقشه زیر نام شهرستان‌های استان را مشخص کنید.

برای مطالعه

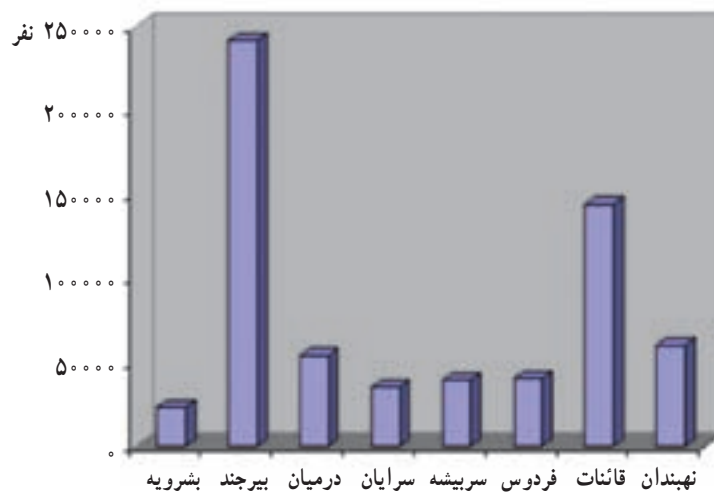
برای مطالعه بیشتر به سایت های زیر مراجعه کنید :

آدرس اینترنتی	معرفی سایت
www.sk_Portal.ir	پرتال استان خراسان جنوبی
www.b.sko.ir	معاونت برنامه ریزی استانداری خراسان جنوبی

درس هفتم جمعیت استان

* به نمودار زیر نگاه کنید. پرجمعیت‌ترین و کم‌جمعیت‌ترین شهرستان را در استان مشخص کنید.

شکل ۱-۲- نمودار جمعیت شهرستان‌های استان خراسان جنوبی در سال ۱۳۸۵

ویژگی‌های کلی جمعیت استان

براساس سرشماری سال ۱۳۸۵، استان ما دارای ۶۳۶۴۲۰ نفر جمعیت است. که در ۱۵۹۹۹۴ خانوار زندگی می‌کنند. که از این تعداد، ۵۱/۳۳ درصد در نقاط شهری و ۴۸/۴۴ درصد در نقاط روستایی سکونت دارند و ۲۳٪ درصد غیرساکن بوده‌اند. از کل جمعیت استان ۳۱۴۲۷۸ نفر (معادل ۴۹/۳۸ درصد) را زنان و ۳۲۲۱۴۲ نفر (معادل ۵۰/۶۱ درصد) را مردان تشکیل می‌دهند. به عبارتی نسبت جنسی ۱۰۳ مرد در مقابل ۱۰۰ زن می‌باشد.

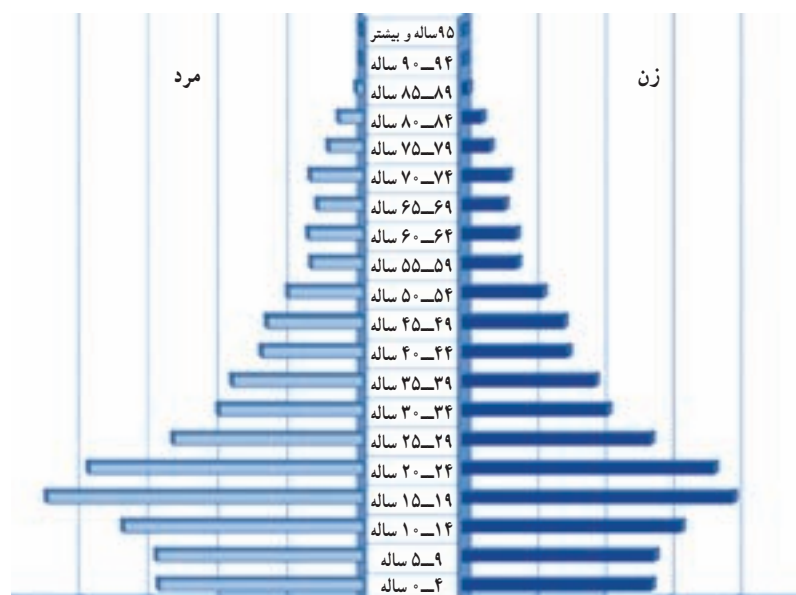
* آیا می‌توانید بگویید که میانگین جمعیت هر خانوار شهری یا روستایی استان، چند نفر است؟

جدول ۱-۷- جمعیت استان به تفکیک شهری - روستایی و زن - مرد در سال ۱۳۸۵

شهرستان	جمعیت	شهری	روستایی	غیر ساکن	زن	مرد	تعداد خانوار
بشرویه	۲۳۰۴۵	۱۳۷۷۸	۹۲۶۷	-	۱۱۷۰۹	۱۱۳۳۶	۶۲۵۵
بیرجند	۲۴۰۸۹۴	۱۷۰۲۰۶	۷۰۶۳۳	۵۵	۱۱۵۶۱۷	۱۲۵۲۷۷	۶۰۴۰۵
درمیان	۵۳۷۹۴	۴۸۳۹	۴۸۹۵۵	-	۲۶۹۹۰	۲۶۸۰۴	۱۲۹۳۶
سرایان	۳۵۴۵۹	۲۱۹۴۰	۱۳۴۹۸	۲۱	۱۷۷۷۹	۱۷۶۸۰	۹۱۶۲
سربیشه	۳۹۴۶۱	۹۵۴۱	۲۹۹۰۱	۱۹	۲۰۱۰۶	۱۹۳۵۵	۱۰۱۵۹
فردوس	۴۰۴۵۲	۳۰۳۶۸	۱۰۰۸۴	-	۲۰۸۴۰	۱۹۶۱۲	۱۱۳۴۵
قائنات	۱۴۳۵۱۶	۵۶۲۴۷	۸۷۲۶۹	-	۷۱۹۷۴	۷۱۵۴۲	۳۵۸۸۱
نهبندان	۵۹۷۹۹	۱۹۷۷۶	۳۸۶۹۸	۱۳۲۵	۲۹۲۹۱	۳۰۵۰۸	۱۳۸۵۱
استان	۶۳۶۴۲۰	۳۲۶۶۹۵	۳۰۸۳۰۵	۱۴۲۰	۳۱۴۳۰۶	۳۲۲۱۱۴	۱۵۹۹۹۴

برای آشنایی بیشتر با سایر ویژگی‌های جمعیتی استان، به نمودار هرم سنی جمعیت استان ما نگاه کنید. این هرم، نظیر هرم سنی سایر استان‌های ایران و نیز کشورهای در حال توسعه، قاعده‌ای پهن و رأس باریک دارد. پهنای گسترده قاعده هرم، افزایش گروه‌های سنی پایین و جوان بودن جمعیت را نشان می‌دهد.

در سال‌های اخیر قاعده هرم سنی استان در حال کوچک شدن است. دلیل آن را چه می‌دانید؟

شکل ۲-۷- هرم سنی جمعیت استان خراسان جنوبی در سال ۱۳۸۵

میزان نرخ رشد جمعیت استان براساس جمعیت سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵، به میزان ۱/۴۷ درصد است که مقدار این شاخص در مناطق شهری ۴/۰۸ درصد و در مناطق روستایی در حدود ۰/۲۱ - درصد بوده است. به نظر شما تفاوت نرخ رشد در مناطق شهری و روستایی بیانگر چیست؟ از نظر گروه‌های سنی ۲۸/۵۷ درصد در گروه سنی کمتر از ۱۵ سال، ۶۴/۴۰ درصد در گروه سنی ۱۵-۶۴ سال و ۷/۰۲ درصد در گروه سنی ۶۵ ساله و بیشتر قرار دارند.

فعالیت گروهی ۱-۷

- ۱- علل رشد منفی جمعیت در سال‌های اخیر در روستاهای استان خراسان جنوبی چیست؟
- ۲- کم بودن میزان گروه سنی ۶۵ ساله و بیشتر در مقایسه با سایر گروه‌های عمده سنی در استان خراسان جنوبی را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

پراکنندگی جغرافیایی و تراکم جمعیت استان

استان ما با وسعتی معادل ۹۵۳۸۸ کیلومتر مربع، ۵/۸ درصد از مساحت کل کشور را به خود اختصاص داده است. بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵ جمعیت استان معادل ۶۳۶۴۲۰ نفر بوده، که برابر ۰/۹ درصد از جمعیت کل کشور است. بر این اساس تراکم جمعیت استان در هر کیلومتر مربع حدود ۷ نفر است در حالی که، این شاخص در کشور معادل ۴۳ نفر در هر کیلومتر مربع بوده است.

پراکنندگی جمعیت در استان بر پایه خصوصیات جغرافیایی شکل گرفته است و قسمت اعظم جمعیت در کوهپایه‌ها و در نزدیکی منابع آب اسکان یافته‌اند. به این ترتیب می‌توان گفت که سهم جمعیت هر منطقه و میزان رشد آن تابعی از شرایط اقلیمی و توپوگرافی (دسترسی به منابع آب) منطقه است.

میزان جمعیت به یک اندازه در همه شهرستان‌های استان پراکنده نشده است؛ چرا؟

فعالیت گروهی ۲-۷

- ۱- با توجه به جدول ۷-۲ تراکم نسبی هر شهرستان را محاسبه کنید.

شهرستان	بشرویه	بیرجند	درمیان	سرایان	سربیشه	فردوس	قائنات	نهبندان
تراکم نسبی								

جغرافیای انسانی استان

۲- شهرستان‌های استان را براساس میزان تراکم از بیشترین به کمترین مرتب کنید.
 ۱- ۲- ۳- ۴- ۵-
 ۶- ۷- ۸-

جدول ۲-۷- جمعیت و مساحت به تفکیک شهرستان

شهرستان	تاریخ ارتقا به شهرستان	جمعیت به نفر	مساحت به کیلومتر مربع
بشرویه	۱۳۸۷	۲۳۰۴۵	۶۲۲۰/۶۶
بیرجند	۱۳۱۶	۲۴۰۸۹۴	۲۱۱۹۲/۳۸
درمیان	۱۳۸۴	۵۳۷۹۴	۵۸۶۱/۲۳
سرایان	۱۳۸۴	۳۵۴۵۹	۷۵۸۹/۶۸
سریشه	۱۳۸۲	۳۹۴۶۱	۸۲۲۲/۰۹
فردوس	۱۳۲۳	۴۰۴۵۲	۵۱۰۰/۵۵
قائنات	۱۳۵۸	۱۴۳۵۱۶	۱۵۴۴۸/۷
نهبندان	۱۳۶۸	۵۹۷۹۹	۲۴۴۷۷/۸

مهاجرت: استان خراسان جنوبی تحت تأثیر عوامل طبیعی، اقتصادی و اجتماعی همواره به صورت یک قطب مهاجرت فرست عمل کرده است. اگر پدیده مهاجرت را به دو دسته داخل استانی و خارج استانی تقسیم کنیم، باید بگوییم که مهاجرت‌های داخل استانی بیشتر از روستاها به شهرها صورت گرفته است.

* به نظر شما چه عواملی سبب مهاجرت روستائیان به شهرهای استان شده است؟

براساس آمار ارائه شده در فاصله سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵، تعداد ۵۲۰۰۰ نفر به استان وارد شده یا در داخل آن جابه‌جا شده‌اند. ۶۶ درصد از مهاجران به نقاط شهری و ۳۴ درصد به نقاط روستایی مهاجرت کرده‌اند. از نظر جنسیت، ۶۱/۸ درصد مهاجران مرد و ۳۷/۹ درصد زن بوده‌اند.

- مهم‌ترین پیامدهای مهاجرت به شهرها عبارت‌اند از:
- پیدایش حاشیه نشینی در اطراف شهرهای بزرگ
 - کمبود خدمات در محلات جدید شهری
 - مشکلات ناشی از ترافیک شهری و آلودگی هوا
 - رشد مشاغل کاذب در شهرها

● گرانی مسکن

● ...

* شما چه پیامدهای دیگری می‌شناسید؟ چند مورد را نام ببرید.

فعالیت گروهی ۲-۳

- ۱- راهکارهای مناسب برای کاهش مهاجرت روستائیان به شهرها را بیان کنید.
- ۲- نقش تشکیل استان خراسان جنوبی در کاهش میزان مهاجران به خارج از استان را بررسی کنید.

برای مطالعه

برای مطالعه بیشتر به سایت‌های زیر مراجعه کنید :

معرفی سایت	آدرس اینترنتی
پرتال استان خراسان جنوبی	www.sk-Portal.ir
معاونت برنامه‌ریزی استانداری خراسان جنوبی	www.b.sko.ir
اداره کل ثبت احوال استان خراسان جنوبی	www.skocr.ir

درس هشتم شیوه‌های زندگی در استان

تصاویر زیر را با هم مقایسه کنید. شباهت‌ها و تفاوت‌های آنها را بنویسید.

شکل ۲-۸- زندگی روستایی

شکل ۱-۸- زندگی عشایری

شکل ۳-۸- زندگی شهری

در استان ما، همانند سایر مناطق ایران عزیزمان سه نوع شیوه زندگی رایج است که در این درس با برخی از ویژگی‌های آنها آشنا

می‌شویم.

الف) زندگی کوچ نشینی

چرا بیشتر عشایر استان ما در چهار شهرستان؛ قاینات، سریشه، نهبندان و درمیان متمرکزند؟ شرایط آب و هوایی و جغرافیایی کوهستان‌های استان و ارتباط این نواحی با قلمروهای پست و سرزمین‌های گرمسیری مجاور آن، از دیرباز شرایط مناسب و مطلوبی را برای پیدایش و تکوین حیات کوچ نشینی و تداوم آن در این منطقه به وجود آورده است.

بیشتر بدانیم

براساس آمار سال ۱۳۸۵ از مجموع جمعیت استان، ۹/۵ درصد آنها زندگی کوچ نشینی دارند و به صورت طایفه‌های مستقل در مناطق مختلف استان پراکنده‌اند. بعضی از این طوایف عبارت‌اند از: آخوندی، اردنی، براهویی، بهلولی، تاجیک، دلاکه، ده مرده، رمضان، سارانی، طاهری، ناصری، نهتانی و...

شکل ۴-۸- عشایر استان خراسان جنوبی

تقسیم بندی کوچ نشینان استان

۱- کوچ رو: این کوچ نشینان در طول سال به همراه خانواده خود بین مناطق بیلاقی و قشلاقی استان جابه‌جا می‌شوند و در چادر زندگی می‌کنند. شغل اصلی آنها دامداری است. این گروه تقریباً ۱۰ درصد جمعیت عشایری استان را تشکیل می‌دهند. مانند عشایر سارانی که بیلاق آنها کوهستان‌ها و سرزمین‌های مرتفع (دشت‌های مرتفع) سریشه و قشلاق آنها سرزمین‌های پست (دشت‌ها) سهل‌آباد و سلم‌آباد است.

۲- نیمه کوچ رو: این کوچ نشینان فقط در زمان بیلاق به همراه خانواده خود کوچ می‌کنند. آنها مسکن ثابتی دارند و درکنار دامداری به کشاورزی نیز مشغول‌اند؛ مانند عشایر تاجیک که بیلاق را در دشت‌های مرتفع ناامید و گل‌میران گزیک می‌گذرانند. بیشتر جمعیت عشایری استان نیمه کوچ رو هستند.

فعالیت گروهی ۱-۸

- ۱- اگر در شهرستان محل زندگی شما کوچ‌نشینی رایج است، با راهنمایی دبیر خود، به سؤالات زیر پاسخ دهید.
- الف) نام این طوایف را بنویسید.
- ب) بیلاق و قشلاق آنها را مشخص کنید.
- ج) نقش آنها را در اقتصاد منطقه بررسی کنید.
- ۲- با مراجعه حضوری یا با استفاده از سایت اینترنتی اداره کل عشایری استان خراسان جنوبی تعداد خانوار و میزان جمعیت فعلی عشایر استان را بررسی کنید.

ب) زندگی روستایی

استان ما به استناد آثار تاریخی، از دیرباز دارای جامعه‌ی اسکان یافته بوده و از نظر قدمت، نام‌های باستانی روستاهایی مانند: گیو، تون، نو قند، چه کند، نه، سده، چنشت، ماخونیک، شاهرخت، بغداده، هوگند و... همچنین سنگ نگاره‌ی لایخ مزار در کوچ نوفرست و کال جنگال در ارتفاعات باقران بیرجند همه مؤید حضور انسان از گذشته‌های دور در این منطقه است.

جمعیت روستایی و عشایری براساس سرشماری سال ۱۳۸۵، بیش از ۴۸ درصد جمعیت کل استان را تشکیل می‌دهند که در ۱۸۱۵ آبادی سکونت دارند و اغلب آنها به فعالیت‌های زراعی، باغداری، دامداری و صنایع دستی مشغول‌اند.

شکل ۸-۶- روستای ماخونیک

شکل ۸-۵- روستای چنشت

● شکل روستاهای استان : روستاهای استان ما از نظر شکل، از نوع متمرکزند که علت آن، کمبود منابع آبی و خاک حاصلخیز است.

● منابع درآمد روستائیان : باتوجه به موقعیت جغرافیایی استان خراسان جنوبی، شیوه‌های تولید و منابع درآمد روستائیان این استان متنوع است. البته درآمد اصلی آنها متکی به زراعت و دامداری است. باغداری، صنایع دستی بالاخص قالی و قالیچه، پرورش زنبورعسل، پرورش شتر و شترمرغ و در برخی مناطق پرورش ماهی و... از دیگر منابع درآمد روستائیان این استان به‌شمار می‌روند.

● مسائل و مشکلات روستاهای استان : به‌سبب ناپایداری شرایط آب و هوایی مهم‌ترین مشکل روستاهای منطقه کاهش منابع آبی است، که مشکلات عدیده دیگری را به‌وجود آورده است از جمله :

- مهاجر فرستی
 - کاهش نیروی کار
 - کاهش تولید
 - پراکندگی وسیع جغرافیایی
 - کشاورزی سنتی
 - اراضی کوچک و قطعه قطعه
 - سطح پایین بهره‌وری
- * شما چه مسائل و مشکلات دیگری را می‌شناسید؟ چند مورد را نام ببرید.

شکل ۷-۸- نمونه‌ای از روستاهای متمرکز در استان خراسان جنوبی

فعالیت گروهی ۲-۸ ✓

- ۱- از طریق بازدید یا مصاحبه با افراد آگاه محلی، برای حل مشکلات روستاییان چاره‌جویی کنید. گزارش آن را به دبیر و همکلاسی‌هایتان ارائه دهید.
- ۲- بعد از انقلاب اسلامی برای آبادی و عمران روستاها چه اقداماتی صورت گرفته است؟ از دبیر خود کمک بگیرید.

ج) زندگی شهری

به شکل ۸-۸ نمودار توزیع جمعیت استان ما نگاه کنید. چند درصد جمعیت استان در شهرها زندگی می‌کنند؟

شکل ۸-۸- نمودار توزیع جمعیت شهری و روستایی در استان خراسان جنوبی

آیا می‌توانید بگویید چرا جمعیت شهری استان ما در مقایسه با جمعیت شهری کشور، کاهش یافته است؟ در کلاس بحث کنید.

چگونگی شکل‌گیری شهرهای استان: اگرچه برخی از شهرها در آغاز، پایگاه و قلعه‌های حکومتی بوده‌اند که بعدها تحت تأثیر عوامل مختلفی توسعه پیدا کرده‌اند اما در بیشتر موارد، شکل‌گیری، توسعه و گسترش شهرها، به دلیل مرکزیت روستاهای بزرگ و واقع شدن این روستاها در مسیر راه‌های ارتباطی میان مناطق و نواحی مختلف استان بوده است. البته در گسترش شهرهای استان عوامل دیگری همچون؛ عوامل جغرافیایی (وجود آب و هوای مناسب و منابع آبی)، عوامل تجاری و نظامی بی‌تأثیر نبوده‌اند.

* عوامل شکل‌گیری شهر یا روستای محل زندگی خود را بنویسید.

بیشتر بدانیم

در جدول زیر، جایگاه استان خراسان جنوبی، از نظر جمعیتی با کشور مقایسه شده است.

جدول ۱-۸- جایگاه استان خراسان جنوبی از نظر جمعیتی در سال ۱۳۸۵

شرح	کشور		استان	
	تعداد به نفر	درصد	تعداد به نفر	درصد
جمعیت	۷۰۴۹۵۷۸۲	۱۰۰	۶۳۶۴۲۰	۱۰۰
جمعیت شهری	۴۸۲۵۹۹۶۴	۶۸/۴۶	۳۲۶۶۹۵	۵۱/۳۳
جمعیت روستایی و عشایری	۲۲۱۳۱۱۰۱	۳۱/۳۹	۳۰۸۳۰۵	۴۸/۴۴
جمعیت غیرساکن	۱۰۴۷۱۷	۰/۱۵	۱۴۲۰	۰/۲۳

بافت شهرهای استان: آیا می‌دانید شهرهای استان ما به سبب پیشینه تاریخی، مانند شهرهای دیگر کشور عزیزمان ایران دارای

دو بافت قدیم و جدید است؟

شکل ۹-۸- نمای خانه‌های سنتی در استان

ویژگی بافت قدیم شهرها:

- معابر پریچ و خم و کم عرض

- سقف‌ها گنبدی شکل
- استفاده از مصالح کم مقاوم (خشت و گل)
- منازل عمدتاً چهار ایوانه و دارای هشتی
- وجود بادگیر در ساختمان‌ها
- وجود ساباط در معابر
- اکنون شما ویژگی بافت جدید شهرها را بنویسید.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

فعالیت گروهی ۳-۸

- ۱- از طریق مصاحبه با افراد آگاه، وجه تسمیه شهر محل زندگی خود را بنویسید.
- ۲- شهر محل زندگی شما دارای کدام نقش‌های شهری است؟ (با توجه به مطالب کتاب جغرافیای عمومی و ۱)
- ۳- از دو بافت قدیم و جدید شهر محل زندگی خود عکس تهیه کنید. برای نمایش به کلاس ارائه دهید.

برای مطالعه

برای مطالعه بیشتر به سایت‌های زیر مراجعه کنید :

معرفی سایت	آدرس اینترنتی
معاونت برنامه‌ریزی استانداری خراسان جنوبی	www.b.sko.ir
اداره کل میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری خراسان جنوبی	www.skchto.ir
بنیاد مسکن انقلاب اسلامی خراسان جنوبی	www.b.maskan-kj.ir
اداره کل امور عشایری خراسان جنوبی	www.ashayer-kj.ir
اداره کل مسکن و شهرسازی خراسان جنوبی	www.mhud-skj.ir